

A Köztársaság eszméje

2003. április 26-án a Respublika kör és a Bibó István Társaság konferenciát rendezett *A Köztársaság eszméje* címmel (MTA Vári Kongresszusi terem). A programot az Otthont Magyarországból Összefogás is támogatta. A konferencia teljes anyagát természetesen nem tudjuk közzétenni. Ezért néhány olyan előadás szövegét ajánljuk olvasóink figyelmébe, amely érinti a civil társadalom, az egyenlőség–egyenlőtlenség, illetve a

HORVÁTH ALADÁR

KÖZ-társaság, roma identitás

Alapvető kérdéseinkre nem tudjuk megadni a minden időben és mindenkire érvényes válaszokat... A KÖZ társasága olyan történelmi intézmény, amely nemcsak közjogilag, államelméletileg feltételezné, hogy hasonlóan gondolkodjunk egymásról mindannyian, akik ennek a KÖZ társaságának a tagjaiként szeretnénk magunkat felismerni, hanem azt is feltételezné, hogy magukról a KÖZÖSSÉGEKRŐL és a KÖZÖSSÉGEK TÁRSULÁSÁRÓL is hasonló *élményeink* legyenek.

Azonban más az élménye a KÖZ társaságáról annak, aki szegény, és más annak, aki gazdag... Más annak, akit kényszerek korlátoznak, és más annak, akinek a lehetőségei gyarapodnak általa... Mást jelent a KÖZ-társaság tagjának lenni befogadottként, és más kirekesztettként... Mást jelent a közösség tagjának lenni akkor, ha valaki oda tartozik, és más jelent annak, akinek – bár odatartozik – még vendégként sem tűrik el a jelenlétét, vagy a létezését sem.

Más annak az embernek a KÖZ-társaság tagjaként létezni, akinek abba elegendő volt beleszületnie, és más annak, akinek bizonyítania is kell, hogy ő is beleszületett...

Az Úr-pásztor legelteti nyáját... Kétfélet: fehéreket és feketéket. Megkérdi tőle egy idegen:

– Mondd, pásztor, milyenek a juhaid?

Az pedig feleli:

– A fehérek igen alkalmasok.

– És a feketék? – kérdi az idegen.

– A feketék? Azok is alkalmasok.

– És a juhaid jó tejelők? – kérdi az idegen.

– A fehérek igen jó tejelők – feleli a pásztor.

– És a feketék?

KONFERENCIA

- *A feketék? Azok is jó tejelők – feleli az idegen kérdésére a jó pásztor.*
- *Mondd, te nyáj őrizője, miért teszel minden szavadban különbséget a juhaid között színük szerint? – kérdi az idegen.*
- *Mert a fehérek az enyémekek – felelé a pásztor.*
- *És a feketék?*
- *A feketék? Azok is az enyémekek... – hangzik a felelet.*

Ennyi a történet. És ennyire egyszerű a juhok KÖZ-társasága is.

Fogantatásunktól kezdődően elegendő lenne, hogy létezésünket már tiszteljék, mégis csak akkortól vesznek bennünket emberszámba, amikor a külvilág már ránk teheti a kezét világrajöttünkkor. Nem elég a KÖZ társaságának tagsági jogaihoz anyánk méhe, szeretete vagy éppen nem szeretete, a világ látni akar bennünket, tapintani, érdekeit akarja érvényesíteni, ahogyan mi is, hangos sírásunkkal.

És innentől elkezdődik az is, hogy miként ismernek fel bennünket közösségeink, miként illesztenek be bennünket, és hova és miként. Fehér bárányok vagy feketék leszünk-e? Esetleg tarkák. Persze kicsit mindenki tarka... valahol, valamikor.

A roma identitásról biztosan tudjuk, hogy a gádzsók, a nem cigányok részéről a CIGÁNYOK megítélése sokkal egyértelműbb és karakterisztikusabb, egységesebb, mint maguknak a romáknak az önmagukra vonatkozó azonosságtudata. Ez utóbbi ugyanis a nyelvtől, a szokásoktól és a társadalmi helyzettől függően is igen változatos képet mutat, és korántsem egységes tudat. Azt is mondhatnánk, hogy Magyarországon a gádzsó többség differenciálatlan romaképe alapvetőbben határozza meg a romáknak a KÖZ társaságában elfoglalt helyét, mint maguknak a romáknak a saját magukra vonatkozó azonosságtudata.

Holott ennek éppen fordítva kellene lennie. Ahogyan ez a gádzsó többség közösségei és tagjai esetében így is van.

Ebből következik, hogy a KÖZ-társasági tagság a gádzsók esetében születési előjog, identitásukból eredő jogállapot, és ez a tagsági jog az identitás része is. Míg a romák esetében magát a roma közösségi és személyes identitást is inkább kívülről, a többségi gádzsó társadalom előre megfogalmazott egységesítő ítélete és – valljuk meg – *feltételei* határozzák meg.

Mindez régtől fogva van így, de nem maradhat így örökké. A roma identitás önmeghatározó képességét és ezen belül a KÖZ-társasági tagságnak a születés jogán való tudatát magának a romák közösségének kell a *magyar nemzeti identitás* részeként megélnie. *A társadalom életében olyan élmények lehetőségeihez kell a romákat hozzásegíteni (és nem helyettük ilyen élményeket kreálni!), amelyekben maguk alakíthatják sorsukat, ahogyan azt a társadalom többi tagja megteheti.*

Erre formális esélyegyenlőség nem elegendő! Az ugyanis azt feltételezi, hogy az elérhető esélyegyenlőségi élmények feltételei mindenki számára adva vannak. Holott éppen azt fejtettük ki, hogy már a KÖZ-társasághoz való tartozás is a romák részére nem a létezésükből eredő feltétlen helyzet, hiszen a köztársaság közösségéhez tartozás tudatát is a gádzsók egységesítő romaképe határozza meg, és nem a romák önmeghatározó élményéből, erejéből következik.

Tudomásul kell vennünk, hogy a romák romaidentitása archaikus, hagyományos romaközösségi, „BELSŐ-nek” nevezhető, különféle közösségi azonosságokat is hordoz, azonban MEGKÜLÖNBÖZTETVE ETTŐL, a nem roma közösség roma képét is tartalmazza a „ROMÁNAK, CIGÁNYNAK” nevezett identitás, mely KÜLSŐ eleme a roma identitásnak.

Ezekkel a külső elemekkel vagy azonosulnak a romák, vagy nem. De mivel ezek nem önazonosulási folyamatból erednek, a roma identitás részeként való megjelenésük lelkileg is, szociálisan, szociálpszichológiai is anakronisztikus. Hiszen hogyan lehet a roma identitás része az, ami nem is önazonos, nem önmeghatározó élmények eredménye? Ebből következően: maguknak a romáknak is ellentmondásos, hol alkalmazkodóan elfogadó, hol elutasított ezeknek a külső, többnyire előítéletes identitáselemeknek az énképükben való helye.

Az ilyen elutasított kisebbségi identitáselemek szomorú sorsa mégsem az, hogy kirekesztődjenek a közösség, az egyén azonosságtudatából, hanem az, hogy ezekkel a roma közösségek és tagjaik nap mint nap magukban és a gádzsókkal megküzdenek; leküzdendő és frusztráló tudati tartalomként élik meg: vagyis ekként is anakronisztikus részei az identitásuknak.

A KÖZ társasága területi, nemzeti, néven nevezhető, politikailag, jogilag és érzelmileg is: Magyar Köztársaság. Tagsága: magyar nemzeti identitásúak vagy olyan, önmagukat más nemzet tagjaként identifikáló emberek, akiknek van valamilyen identitásbeli kötődése is a magyar közösséghez.

Az identitás, köztársaság, demokrácia és az emberi, állampolgári jogok azok a kérdések, amelyekkel a mai romapolitikát meghatározhatjuk.

Közösségi és személyes identitásunkat magunknak kell felépítenünk, ettől megkülönböztetetten állampolgári, és ha úgy tetszik, magyar identitásunkat a gádzsó közösséggel elfogadtatva; emberi, polgári jogainkat pedig türelmetlenül és létezésünk alapján.

Milyen KÖZ-társaság az, amelyikben ennyire kihasználhatóan, minket megoszthatóan és megítélhetően lehetünk csak önmagunkkal azonosak? Milyen állampolgárság az, amelyben mindennapos a diszkrimináció és a szegregáció, egy ilyen anakronisztikus romaidentitás alapján? A válasz csak egy lehet: az ilyen KÖZ TÁRSASÁGA nélkülözi azt a teljességet, aminek az elérése érdekében közösen dolgoznunk kell.

Meg kell alkotnunk közösségi autonómiánkat, reszpublikánk közös autonómiáját, amely a demokratikus és emberi alapjogok keretei között egyenrangú, és egyenjogú közösségi identitásokból épül fel.

Cselekedeteink során különbséget kell tennünk a roma és a nem roma ügyek között. Roma ügy mindaz, ami önmeghatározó képességünkre tartozik. Minden más nem roma ügy: állampolgári, emberi jogi, eredendően emberi ügy, amiben semmi helye nincs a KÖZ-társaságon belüli etnikai alapú megkülönböztetésnek, mert az éppen így diszkriminál és szegregál. És ebben az értelemben a KÖZ-társasági identitás, az állampolgári identitás, a nemzeti identitás ellen hat.

Ha kell pozitíve diszkriminálni, akkor azt – ami mindeddig szóba sem jött (!) – más viszonylatok közepette kell: szociális alapon például,

KONFERENCIA

mert valaki szegény, pedagógiai alapon, mert sajátos nevelési igényű ember stb.

Az ÉRDEK is vezérli magatartásainkat és szándékainkat. Nem elegendő és káros lenne, ha teendőinket a gádzsó engedékenységgel és nagylelkűséggel, valamint a feltörekvő és politizáló roma értelmiség találkozása és jakobinus lendülete határozná meg.

A KÖZ-társasági autonómia jellemzőjeként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a legjobb társadalmi befektetés a legkevésbé preferált társadalmi csoportok életkörülményeibe, integrációjába való beruházás. A köztársaság társadalmi kohéziója azon múlik, hogy a leggyengébb érdekérvényesítő közösségei mennyire képesek a legpreferáltabb csoportokhoz képest a republika szerves, egyenjogú identitásaiként viselkedni, cselekedni.

Alapvető kérdésekben nem tudjuk a válaszokat. De azt tudjuk, hogy önmagunkhoz képest kell megtennünk mindazt, amit saját emberi, nemzeti vagy akár származási becsületünk megkíván önzonosságunk, állampolgárságunk autonómiája érdekében.

Köszönöm a megtisztelő figyelmüket!

FERGE ZSUZSA

Mindenki csak azt tudja tenni, ami a dolga – a köztársaságról, a közdolgáról én is csak abból a szempontból tudok beszélni, ami a legközelebb van hozzám. Nagyon tetszett nekem és nagyon közel áll hozzám a Gerő András által említett Szemere Bertalan-féle meghatározás vagy körülírás. Ennek egy elemét, ezt a bizonyos „közös jót” szeretném valamilyen értelmezéssel megtölteni.

Három kérdést kellene megválaszolni az elkövetkezendő tízegyhány percben. Hogy is értelmezhető ez a közös jó, milyen intézményekkel lehetne egy kicsit közelebb kerülni hozzá, és kik is fogják ezeket az intézményeket működtetni? Vagyis milyen fajta civil társadalom, milyen fajta polgárok kellenének ahhoz, hogy a republika tényleg a közösségnek a dolga legyen?

Hogy mit vállaljon a republika – hát ez korunk egyik iszonyatos vitája, amelyről úgy szoktunk beszélni, hogy az állam az minél kisebb legyen, ne legyen nagy állam. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ennek a kormánynak a programjában benne van, hogy minden évben egy százalékkal csökkenteni kell az össznemzeti terméken belül a közkiadásokat. Tehát igazában meghatároztak egy küszöböt, és nem az a kérdés, hogy mi az egésznek a tartalma – illetve persze az is kérdés –, de mindenestre a kis állam jelenik meg, mint vonzó képlet, mert ha kicsi, akkor már valószínűleg kedves állam is, ez a kép, ami még mindig dominálja a tudatot.) És még mindig nem vettük észre, hogy itt is van egy paradoxon. Amit Gerő András elmondott – hogy ti. a legjobb királyságok a legjobb köztársaságok – itt is valami olyan furcsaság van ma Európában, hogy a legtöbbet elosztó, a legnagyobb államok egyben a legpuhább és legdemokratikusabb államok. Pontosan azok, ahol azok a bizonyos királyi köztársaságok vannak, a kettő szinte országhatárra egybeesik.

Tehát szakítani kéne ezzel a kis állam – erős állam, nagy állam – elnyomó állam elképzeléssel, hiszen nem is az a kérdés, hogy mekkora, hanem hogy kinek a megbízásából és mit vállal fel. Ami egyébként ezt az első kérdést illeti, itt csak azt mondanám, hogy ez a bizonyos jóléti, elosztó állam – amit Hankiss Elemér is mondott, hogy azért Európa ezt sugározza – a következő furcsaságot jelenti: hatvan évvel ezelőtt csak a mostani EU-országok között a legkevesebbet-legtöbbet elosztók között volt ötszörös különbség, húsz évvel ezelőtt háromszoros, abban, hogy milyen arányban osztanak el. Ma már kevesebb, mint kétszeres, és felfelé csúszott a konvergencia. Tehát ez, hogy mit csináljon egy állam, mit vállaljon föl a republika az állam formájában, ez maga egy iszonyatosan nehéz kérdés, ami körül még jó ideig fogunk vitatkozni.

De ugye akkor jön a második kérdésem: hogy ti. hogyan lehet ezt a republikához méltó módon, az egyes érdekek ismeretével, és az egyes érdekek egyeztetésével megoldani? Erről a bizonyos hármasságról van szó: hogy van konszenzus, konfliktus, konszolidáció – igazában itt minden pillanatban létezik a konszenzuskeresés szükségessége, hiszen az érdekek változnak, az erőviszonyok változnak, minden változik. Tehát a kérdés az, hogy mitől fognak majd kialakulni, alkalmasint minden pillanatban sok mindenhez igazodva azok a közös ügyek, amelyek a republikának, tehát a köznek a dolgai.

Én azt hiszem, hogy ebben a kérdésben a kormányzás demokratizálása – ami most minden vonatkozásban napirenden van, az EU-szinten is, és nálunk is –, ez az alapvető kulcskérdés. Nem egyszerűen arról van szó, hogy négyévenként választunk, és van kik közül választanunk. Ez önmagában semmiképpen sem a garanciája annak, hogy a republika folyamatai rendben mennek, és az intézményei jól működnek. Ez a bizonyos újfajta kormányzás, az új kormányzási gondolat nagyon sokat épít a részvételi demokráciára, és én azt hiszem, hogy a partícipatív demokrácia a republikának az intézményes megfelelője. Alapvető követelmény, hogy a köznek a folyamatok, a törvényhozási folyamatok, a kormányzási folyamatok, a megvalósítási folyamatok minden pillanatában legyen köze a közhez.

Ide nagyon sok minden tartozik. Például a nyílt törvényhozás, amelyik ismerteti a koncepciót, az információt megosztja a közszel, és jelentős kérdésekben keresi a konszenzus lehetőségét. A magyar demokrácia vagy a magyar republika tíz-tizenkét éves története sajnálatos módon bővelkedik olyan hagyományokban, amikor a tízmillió embert érintő alapvető kérdésekben nem volt nyílt a törvényhozás, vagy ha néha voltak is gesztusok, akkor sem ment ez a folyamat végbe. Akármelyik törvényt – talán a szigorító csomagot, a Bokros-csomagot legfeljebb azért nem tesz ide, mert annak titokban kellett maradnia, mert az egy konspiráció volt –, de amik nem voltak konspirációk: a nyugdíjtörvény, az ilyen, olyan, amolyan törvény, és ma az egészségügyi reform törvény feltétlenül azok közé a törvények közé tartoznak, amelyeket nem szabadna és nem lehetne titokban és a tízmillió több-kevesebb mellőzésével, majd pedig 51 százalékos parlamenti többséggel elfogadni. Azt hiszem, hogy a republikában csak annak van értelme, ha úgy keresünk konszenzust,

KONFERENCIA

hogy azok a bizonyos érdekek felszínre kerüljenek, és így nyilván megértődnek, egyeztetődnek.

Tehát itt ez az egész jogállamiságnak az a fajta alakítása, ami lehetővé teszi azt, hogy a folyamatok valóban demokratikusak legyenek, hogy a reszpublika érvényesüljön, ennek nagyon-nagyon sok példáját lehetne elmondani. Talán még egy elemet hadd említsek itt meg. Gyurcsány Ferenc teljesen jogosan a jobb- és baloldal villongásától féltette a reszpublikát. Én igazában egy másik nagy különbségtől, szakadéktól félttem a reszpublikát. Ez pedig az a bizonyos 20 vagy 80 százalék, a 80, aminek a kezében a 20 százalék van, vagy az a 30-40 százalék, aki leszakad, kiszakad, akiknek a nevében Horváth Aladár is beszélt, szóval ez a fajta megosztása a világnak is, és Magyarországnak is, azt gondolom, hogy legalább akkora veszélye a reszpublikának, mint egy, a politika hivatását fel nem ismerő jobboldal.

És itt térnék át akkor – igyekezvén betartani az időt – a harmadik kérdésemre. Hogy mitől is leszünk mi olyanok? Mitől is lesz olyan civil társadalom, amelyik képes demokratikusan működtetni a demokrácia intézményeit, képes részt venni a közös ügyek közös alakításában? Amikor a társadalom tagolódásáról beszélünk, akkor általában azt szoktuk mondani – legalábbis én magam azt mondom, sok mással együtt –, hogy itt a hatalom eloszlásáról van szó. De ez a hatalmeloszlás mindenféle erőforrások eloszlásával is összefügg. A tudással, a tulajdonnal, politikai lehetőségekkel, kapcsolatokkal, és így tovább. Erről a kérdésről mindig az egyének összefüggésében beszélünk. Ami kérdést itt igazában kérdés-ként, és nem feldolgozott tudományos eredményként szeretnék föltenni, az pontosan az a kérdés, hogy vajon a reszpublika működtetéséhez nem szükséges-e egy olyanfajta működtető civilség, olyanfajta szereplők, mint a közösség, A Község, amelyről itt folyton beszélünk, amikor erről a bizonyos publicusról beszélünk – amelyiknek vannak erőforrásai. Tehát ugye ezek az erőforrások úgy oszlanak el, hogy az információt titkosítani lehet, a vagyont meg lehet szerezni, és így tovább, és így tovább. A közösség pedig igaz, hogy ezekből az emberekből áll, de a reszpublika folyamataihoz éppen azokra van szükség, mondjuk arra a 80 százalékra, akiknek a tulajdonában az a bizonyos 20 százalék van. És akik sok mindentől kimaradnak, vagy nagyon nehezen férnek hozzá a dolgokhoz.

Azt hiszem, hogy ennek a kérdésnek: hogyan lehet a közösséget hatalommal felruházni (itt van az a bizonyos „empowerment” szó, ami igazában divatos), ennek az értelmét nem vizsgáltuk meg. Két elemet szeretnék csak megemlíteni: az egyik elem a tudás és információ, a másik elem a tulajdon. Annak, hogy a tudást és információt egyáltalán megkapjuk-e, ténylegesen az egyik érdekes akadálya az üzlet és az információ összefüggése, a másik a jobb-baloldal és az információ összefüggése, a harmadik probléma a politika működése, amelyik még mindig szeret titkos lenni. Tehát a kérdés az, hogy az információkból egyáltalán mi válhat a közzé? Ebben most az a nagyon érdekes, hogy ennek tisztázásához meg kéne fogalmaznom azt, hogy mit jelent a köz tudása. A köz tudása egyelőre csak egyének tudásaként fogalmazható meg, én sem tudom másképp megfogalmazni. Akkor viszont azzal a problémával állunk szemben, hogy miként növelhető ez a tudás az információ-monopo-

listákkal szemben – legyenek azok a gazdaság, a hatalom vagy az orvostudomány képviselői –, tehát hogyan növelhető az információ-monopóliummal szemben a többiek információja.

És a másik, és még ennél is sokkal nehezebb kérdés: ez a köz tulajdona. A fogalom nem új, Adam Smith-nél már megtaláljuk a közjavak és magánjavak elkülönülését. A fogalom elromlott, hiszen negyven év azon dolgozott, hogy kiürítse a közös javak fogalmát azáltal, hogy épenséggel a magántulajdont tiltotta meg, és a közjavakat, a közös tulajdont tette normává, és ezzel a közös tulajdon minden értelme megszűnt. És most itt állunk egy republikában, amelyben hatalommal kellene felruházni a közt, amelyben a köznek biztosítania kellene mindazokhoz a javakhoz való hozzáférést, amelytől az a bizonyos szemerei jólét is növekedni fog. Biztosítani kellene az emberekhez méltó életet az anyagiak terén is, és a közjavak elkezdtek a szégyellendő kategóriába kerülni politikailag, és elkezdtek a szabad rablás tárgyává lenni gazdaságilag.

Azt, hogy ebben az országban mi történt a tulajdonnal az utolsó tizenkét évben, ennek történetét még igazából senki nem írta meg, csak azt tudjuk, hogy nemcsak az a tulajdon vált a közből a magánévá, amelyiknek ott a helye, és ami piaci módon működtethető, hanem eltűnt például az a közalapítvány, amelyben a gyerekek és fiatalok üdülői voltak, azután eltűntek bizonyos vállalati üdülők, azután mindenféle köztulajdonokat bevisznek közalapítványokba, és mindez még az üvegseb-törvény előtt, és akkor nem tudom mi történik utána. Ezek valahogy szublimálódtak és magántulajdonná lettek.

Kivétel az államháztartási törvény, amely az állami tulajdonra vonatkozólag egy nagyon fontos definíciót, nagyon fontos határkövet jelez, amikor azt mondja, hogy az állami tulajdonnak csak az 50 százaléka mehet át magántulajdonba, 50 százaléknak bizonyos tulajdonformáknál államinak kell maradnia. Igen ám, de Magyarországon most, már a Szemere által említett republikai alapokból az önkormányzatok kezében van még valamennyi tulajdon, márpedig az önkormányzati törvény megadta az önkormányzatoknak azt a szabadságot, hogy a tulajdon az övék, és azt tehetnek vele, amit akarnak. Tehát az önkormányzati tulajdont semmi nem védi, a játszótereket, a közlegelőket, a közös erdőket – igazában mindent ki lehet sajátítani.

Most pedig azért érdekes a kórháztörvény, mert nagyon sok egészségügyi intézmény úgy köztulajdon, hogy önkormányzati tulajdon. És úgy tudom, hogy az országgyűlésben felmerült a kérdés, hogy változtatni kéne az önkormányzati törvényt, az önkormányzatok tulajdonlehetőségeit, és ott is be kellene vezetni valami kötöttséget. Ha ez igaz – még nem néztem utána –, akkor a képviselők kilencven százaléka elutasította azt, hogy az önkormányzati törvényre vonatkozóan megkötöttségek legyenek. Ha van itt képviselő, kérdezem, hogy igaz-e a történet? Ez egy mostani, viszonylag új történet. Ha nem igaz a történet, akkor is igaz az, hogy az önkormányzati törvény csúszkál a két fogalom között: hogy mi az önkormányzat tulajdona, és mi az önkormányzatot képviselő önkormányzati testület, azaz a képviselőtestület tulajdona. És minthogy magának a közösségnek a tulajdonát semmi nem definiálja, ettől az önkormányzat eladhatja a temetőt és a legelőt, és az összes többi.

KONFERENCIA

Tehát amikor vagyonsbiztonságról beszélünk, akkor borzasztó érdekes kérdés lenne azt megnézni, hogy milyen fajta vagyonok biztonságát keressük, és nagyon érdekes lenne megnézni, hogy mit csinál a köztulajdon, amikor a közösség tulajdona és a republika alapja. Az én állításom az, hogy a közös tulajdon azért fontos, mert egyfelől az egyetlen igazi módja annak, hogy a tulajdoni egyenlőtlenségeket – amely az egyik legfontosabb egyenlőtlenség – valamennyire egyensúlyozza. Hogy ez mit jelent, ezt is hosszabban kéne elmondani.

A másik eleme a dolognak az, hogy a közös tulajdon biztonságot ad, ha van közös tulajdon, legyen az nyugdíjalap, gyerekalap, ilyen alap, olyan alap, valamilyen biztonság. Ilyen értelemben a közös tulajdon valamilyen szabadságot is jelent, és azt gondolom, hogy egy olyan világban, ahol a tulajdon borzasztó fontos, ott az a tudat, hogy azért az enyém a Balaton-part, az enyém az erdő, az enyém a játszótér, az enyém a kórház, az enyém, résztulajdonosként az enyém, elidegeníthetetlenül, és én használhatom – én azt gondolom, hogy ez emberi méltóságnövelő tényező is.

Tehát azt gondolom, hogy a republika alapjaihoz hozzátartozna az, hogy gondolkozzunk már el, mitől lesz az a köz kevésbé egyenlőtlen, szabadabb, biztonságot tudóbb és méltóságteljesebb köz.

GÖNCZÖL KATALIN

Tisztelt átfagyott, jóllakott, megviselt hallgatóság! Nehéz a köztársaságról beszélni, a huszonegyedik század modern köztársaságának gondolatáról elhangzott, sok, magas színvonalú, szívet melengető előadás után, amelyeket délelőtt hallgattunk, és ennyi viszontagság után, amennyi a szegény szervezőket terheli. Mármint hogy a lelkiüket terheli, és nincs könnyű dolguk.

Én a nagyon hétköznapi tudás és színvonal szintjére szeretnék leszállni a mondandómmal. Tulajdonképpen abból a gondolatsorból indulnék el, amit Kende Péternél olvastam, és ami úgy szól, hogy a modern demokratikus köztársaság a közérdeket tartja szem előtt, a közjó szolgálatában áll.

Megszólaltatnám a vészharangot, és azt kérdezem, hogy lehet-e a közjót szolgálni akkor, amikor a közjóban a természetes kisközösségek eltűnésben, veszélyben vannak. Többek szerint a természetes kisközösségek eltűnése oly mértékű veszélyt jelent, hogy azt vizionálják, hogy az állam és a közösség, természetes közösség hálójából már az állam és egyén kapcsolata felé halad a világ.

Ennek ismertek az okai, ismert az, hogy a globalizáció, a technológiai fejlődés, tulajdonképpen a technokrácia, a szolgáltatások széles körű terjedése üríti ki a közösségi funkciókat, és emellett fenyeget az a veszély – ami szintén közismert –, hogy a világ kettészakadása, gazdasági, szociális kettészakadása megállíthatatlan folyamat. A kettészakadás a mai világban már azt jelenti, hogy például az Egyesült Államokban, 90-ben még csak 49-szeres volt a különbség a munkás és a vezérigazgató fizetése között, ma ez 419-szeresre nőtt, tizenegy év alatt. És kialakult a világon

egy szélső egyharmad, amely mint kisközösség, magára hagyatott módon, csak az állam köldökzsinórján lógva, kiszolgáltatottan létezik.

A modern köztársaság a közjót akkor szolgálja a huszonegyedik században, ha a közösség tudatos építése valójában mint immunrendszer fejlesztő tényező, létrejön. Jogásként azt mondom, hogy csak a közösségre figyelemmel gyakorolható eredményesen a demokráciában a méltányosság elve, a közteherviselés, és a rosszabb helyzetben lévőkért való felelősség, azaz a szolidaritás. De azt is merem mondani e helyről, hogy az alkotmányos jog uralma is csak ekkor biztosítható.

A másik szakmám – a kriminológusé – azt mondatja velem, hogy közösségben valósulhat meg elsődlegesen az egyén számára az identitás – én a másiktól vagyok az, aki –, az erkölcsi arculat – én a másikhöz képest vagyok jó vagy rossz –, és tulajdonképpen e szerepek az érzelmi töltése is – hogy tartozom valahova –, valamint azok a természetes kontrollmechanizmusok is (és ezen nagyon nagy a hangsúly), amelyek felém, az érzelmi színezettel átszőtt, érzelmileg színezett közösségben gyakorolják a visszacsatolást, hogy jól vagy rosszul viselkedtem-e. Jutalmaz és büntet, a maga természetes módján.

Ha a közösséget kilúgozzák – és ennek teljesen reális az esélye –, arra vonatkozóan Niels Christie kriminológus kollégám a következőképpen fogalmazott: a kisközösségi szerepeket csak nagy szenvedések árán pótolhatja a szolgáltató nagyközösség, az állam, a piac. A nagyközösségben a szolidaritás korlátozottabb, mivel a szerephordozók kicserélhetőek, a munkaerőpiacon megvásárolhatóak, és hatalommal és szakértelemmel pótolják az ember számára nélkülözhetetlen szolidaritást.

Szerintem ez félelmetes gondolat, mert azt jelenti, hogy ha mindazt, ami szeretet, összetartozás, szeretettel való zsarolás és érzelmi feltöltődés, azt szakértelem és hatalom pótolja, akkor automatikusan kriminalizálunk, automatikusan rombolunk, morálisan és automatikusan növeljük a bűnözést, automatikusan növeljük a kirekesztésre való hajlamot, automatikusan segítjük elő az önpusztítást, az alkoholizmust, a drogfogyasztást, az öngyilkosságot, és így tovább, amire egyértelmű statisztikai adatok állnak rendelkezésre.

Ezek után azt mondom, hogy a közösségépítésbe – ez a második gondolatsorom – beletartozik (és itt szeretnék egy picit optimizmust is adni) az ultima ratióként értelmezett vagy ultima ratióként tartott büntetőpolitika is. Tulajdonképpen ha a büntetőpolitikában paradigmaváltást tudok végrehajtani, és azt a drámát is látom, ami lezajlik egy bűncselekménnyel összefüggésben, a sértett és az elkövetői oldalon, mert az egy dráma, akkor tettem valamit. Nem hiába szeretik a nagy drámaírók, a görögöktől Shakespeare-ig és a legmodernebbekig, a bűnt. Ezt a drámát éljük át naponta. Ha ezt a drámát az igazságszolgáltatás helyett az igazságszolgáltatás is beültetné az értékei közé, és visszahelyezné mindazt a kisközösségbe, amely visszahelyezhető, akkor maga a büntetés, az igazságszolgáltatás állami monopóliuma közösségépítő tényezővé tudna válni.

Mondok rá példát. Ha a büntető igazságszolgáltatás nincs tekintettel a sértettre, hanem azt csak egy kifacsarható információforrásként használja a büntetőeljárás mechanizmusában, akkor ezt rosszul teszi. Hiszen

KONFERENCIA

a sértett akkor elégül ki érzelmileg és akkor kap kárpótlást, kártalanítást – nemcsak anyagi, hanem pszichológiai értelemben is –, ha érzelmileg is szolgáltatják számára az igazságot. Ugyanígy a kisközösségnek, a közösségnek, amelyet megsértettek, meg kell kapnia az elégtételt, hogy lássa: aki bűnt követett el, az bűnhődik. Megfizeti a számlát. És ha létezik közösség, ha a bűnhődés végigkövethető, a megszégyenülés is benne van, akkor egyensúly jött létre. Bátran ki merem mondani, hogy minden büntetés megszégyenülés – Bibó István az *Erkölc és büntetőjog* című művében kitűnően leírja, hogy mit jelent a megtorló bűnhődés, az érintett ezt is végigéli, akkor benne lehet ebben a zsákban még a megbocsátás is... amelynek most nagyon híján vagyunk. Nem véletlen tehát, hogy lehetőség szerint vissza kell helyezni a közösségbe mindazon büntetési lehetőségeket, amelynél a bűncselekmény elkövetője és a bűncselekmény jellege ezt lehetővé teszi. A közösség tagjait rá kell bírni, hogy fogadják el a kártalanítást, fogadják el a kiengesztelést, fogadják el a reparációt. Tegyük ezt nyilvánossá, ne a börtön misztifikált világában folyjon mindaz, amit Foucault olyan jól jellemzett, mint a polgári társadalom jellemzőjét, és ebben az esetben a félelem-bűn érzelmi drámája és kategóriája visszahelyeződik oda, ahonnan ezt kiragadtuk, amikor a talio elvének az érvényesülése és az ettől való félelem jegyében, tulajdonképpen áthelyeztük állami monopóliummá a büntető igazságszolgáltatást.

Mi a dolgunk a tettel? A tettes tulajdonképpen közülünk egy ember, állampolgár egy modern köztársaságban, aki vétett, nagyon sok esetben nagyot. Én azt hiszem, hogy a büntető igazságszolgáltatás akkor teszi a dolgát, ha számára racionalizálja a bűnt, amit elkövetett, szembesíti tettének következményével, ami most nem szokott megtörténni. Egy technokrata eljárás folyik a bíróság falai között, de a nyomozati eljárásban is. Alkalmat ad, alkalmat kell adnia arra, hogy tettét jóvátegye, megbánja, ha erre hajlandó.

Egyet azonban világosan kell látni: hogy számára mindez lehetőség – de nem kötelesség. Hiszen ő egy állampolgár, aki a bűn útjára került, és lehetőséget biztosítok arra, hogy a megbocsátáshoz közelebb kerüljön. Őrizni, védeni kell azt a tudatot, hogy ő az állam autonóm polgára, aki nem tárgya, hanem alanya a büntetőeljárásnak. Nem ő magára kerül a stigma, hanem a tetteire. És ez nemcsak a büntetőjog sajátja, hanem a pedagógia sajátja is, a nevelés sajátja is. Hiszen attól, hogy az a gyerek rossz, nem őt utálok, nem ővele kerülök szembe, hiszen akkor szülőként nagyon rosszul végezném a dolgomat, ugyanígy pedagógusként is, hanem az adott pillanatban, adott módon elkövetett tett kapja a stigmát, és így tudom őrizni annak emberi méltóságát, aki rosszul cselekedett. Így tudom aztán – ha lehetőségem van rá – a megbocsátást is gyakorolni.

Én tulajdonképpen e modern köztársaságnak egy maguktól talán most nagyon idegenül ható, vagy idegennek ható gondolati sorát próbáltam csak fölvezetni. Bocsássanak meg, ha az álmodozók hibájába esem.

FURMANN IMRE

Az ember méltósága

A köztársaságnak intézményei vannak. Meg a polgárainak is. Sőt, magának a társadalomnak is vannak különböző intézményesülő szervezetei, hogy csak az alapítványokat vagy az egyesületeket említsem. De az intézmények, hivatalok, majdnem hivatalok, tehát bizonyos mértékig elidegenedettek a civil társadalomtól, vagy pontosabban mondva úgy idegenedtek el, hogy közben át meg átszövi őket az ilyen-olyan politikai érdek. Mármint a jelenlegi saját kis köztársaságunkat.

A Köztársaságnak valódi polgárai vannak. A polgárok szabadok, úgy gazdaságilag, mind szellemileg. És öntudatuk is van a szabad polgároknak, és nem lehet velük bármit megtenni, elhitetni. Akaratuk is van, és azt érvényesíteni tudják. Együtt is, ha szükséges, de önállóan is, személyenként, ha emberi méltóságuk, becsületük, méltányos érdekük sérül.

Ahol nem ilyen emberek élnek, ott a Köztársaság nem létezik, csak a köztársaság intézményei és a társadalom intézményei funkcionálnak úgy-ahogy. Tíz éve dolgozom a román jogvédelmének területén. Több mint kétezer ügy, több ezer ember, több száz hatósági eljárás. Több nyert, mint veszített ügy. De ezek nem lényegesek, csak számok. A számok mögött emberek vannak, hús-vér, érző emberek. Nem a nyert ügyekben látom a munkánk sikerét, hanem abban, hogy sikerült elérni a megbántott, megsértett, megalázott embereknél: ne hagyják magukat. Az emberi méltóság pontosan olyan, mint az emberi élet. Semmilyen módon nem sértetheti meg büntetlenül senki. Ahhoz, hogy a megsértett emberi méltóság okozta helyzet „helyreálljon”, a sértett elégtételt kapjon anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt, magának a sértettnek kell elindítani a jóvátételi folyamatot.

Ha egy embert méltóságában megsértének, különböző magatartásformákkal reagálhat. Mondjuk valaki szeretne egy szórakozóhelyen meginni egy kávé, de ott közlik, hogy itt cigány nem ehet, nem ihat, az az ember megteheti, hogy szétveri a presszót, leveri a kiszolgálót stb. Megoldás, egy helyzet nagyon rossz megoldása. Megteheti azt is, hogy elkullog és talán máshol, egy másik helyen issza meg a kávé. Nem igen állhat egy nagybetűs Köztársaság ilyen emberekből, az ilyen eltűró emberekből csak köztársaság lehet, vagy még az sem.

Van ezután egy olyan út, amely eredményt hozhat. Ha a sértett, ügyvédek segítségével, vagy anélkül, de magyar bíróság vagy hatóság előtt elégtételt kap. Ez az az út, ami jó lehet, még akkor is, ha Magyarországon egy-egy ilyen jellegű ügy évekig is eltart.

De el lehet-e várni attól, aki munkanélküli, napról napra él, egy ilyen, heroikusnak is nevezhető magatartást? El lehet, de sok ilyen helyzetben lévő ember csak akkor képes erre, ha a társadalomban működik a szolidaritás.

A magyar társadalomban ez a szolidaritás nem működik. Vannak jogvédő hálózatok, nyert perek, de szolidaritás nincs.

És hogyan nevezzük azoknak az embereknek a magatartását, akik lát-

KONFERENCIA

ják a kiszolgáltatottságot, érzékelik, nincsenek kiszolgáltatott helyzetben, sőt, mégsem tesznek, vagy csak nagyon keveset a kiszolgáltatottság eltűnéséért? Én ezt a fajta magatartást az orr váladékának népi kifejezésével tudnám megfogalmazni.

Vagy mindenki függ valakitől, vagy valamitől? Ilyen, hogy polgár, meg Köztársaság akkor nem is létezik?

Csak képlékeny, folyékony, vagy gyúrt halmazállapotú emberfélék sokasága lenne a nemzet, a Köztársaság (pardon: köztársaság) pedig ön-maga által és önmaga részére létezik?

Én nem tudom a válaszokat. Azt tudom csak, hogy jó néhány, valóban kiszolgáltatott ember olyan példát mutatott már – ha csak saját területemet és csak az elmúlt tíz évet veszem – civil kurázsiból, hogy nem tudom elfogadni a nyafogást és a különböző okokra való hivatkozással történő kushadásos hallgatást.

Ahol kushadás van, ott nincs emberi méltóság, és ahol nincs emberi méltóság, ott ember sincs, csak olyan emberféleség van és olyan köztársaságféleség.

Abban a reményben követtem el ezt az írást, vettem részt ily módon a konferencián, hogy talán a kérdések száma is sokasodik. S ha már feltesszük a kérdéseket, azokra válaszokat is fogunk tudni adni. Ez a mondat „vörös faroknak” tűnik. Közhelynek. Hogy emlékeztessen: a közhely régen valóban a köz helye volt. És ha sok ilyen közhely lesz, akkor Köztársaság is lesz.